

функціонального аналізу, но отдати перевагу експериментально-траєологічному методу. Автор досліджував під мікроскопами 19 знарядь із поселень Ільичівка, Безименнос-II, Широка Балка-II, Глибоке Озеро-II, Маяки. Виділені блоки слідів, що підтверджують висновок Г.Ф. Коробкової про зв'язок цих знарядь з обробкою шкіри. При цьому на основі порівняльних даних етнографії та технології шкіряного та мехового виробництва передбачається, що зубчасті лопатки представляють собою частини стаціонарних знарядь для розбивки овчин. Верифікація траєологічних даних та гіпотези проведена експериментально. Автор пропонує використовувати термін «розбивники» замість прийнятого в літературі визначення «штампи для тиснення шкіри». Уточнення функцій даних археологічних об'єктів дозволяє по-новому оцінювати зміст та сенс процесу їх виготовлення.

V.B.Pankovskiy

AS TO THE FUNCTIONAL PURPOSE OF THE «COGGED SCAPULAS»

The article deals with the author's hypothesis regarding the purpose of the scapulas with cog at the edge of the articulate socket. Their discovery is connected with the settlements of the western and marginal zones of the cultural and historical community referred to as cultures of "Pottery decorated with applied multiflange (Mnogovalikovoy keramiki)" dating to the late Bronze Age. Judging by historiography of the problem, it is necessary to use the whole complex of methods of functional analysis in order to solve it successfully, but experimental tracing method of analysis is preferable. The author carried out a microscopic examination of 19 tools from the settlements of Il'ichiovka, Bezimennoe -II, Shirokaya Balka -II, Glubokoye Ozero -II, Mayaki. The clusters of traces were marked out to corroborate the conclusion G.F. Kolobkova had come to regarding the connection of these tools with leather processing. Moreover, on the grounds of comparative data of ethnography and technology of tanning and furriery manufacture it is supposed that «cogged scapulas» are parts of stationary tools for pegging out sheepskins. The author suggests a new term «razbil'niki» (the tools for pegging out sheepskins) instead of the term established in the modern scientific literature «the punches for decoration of leather». Getting more specific information regarding the function of such archaeological artifacts permits re-estimating the process of their manufacture.

М.В. Станко

ДЕКІЛЬКА АНТИЧНИХ ГРАФІТІ З ТІРИ

У статті описано 10 давньогрецьких графіті з еліїстичного горизонту Центрального розкопу Тіри.

Вивчення епіграфічних матеріалів з історії античної Тіри розпочалося у ХІХ ст., значно раніше, ніж було локалізовано і проведено тут перші розкопки. Увагу перших дослідників (І.О. Стемповського, П.В. Беккера, Ф.К. Бруна, П.О. Бурачкова, В.Н. Юргевича) привертало насамперед монетні знахідки та лапідарні написи¹. Щоправда, у повідомленнях того часу Н.П. Кондакова, О.О. Кочубинського, Ф.І. Кнауера, Ф.О. Струве та інших дослідників згадуються знахідки уламків античної кераміки і теракот, наконечників стріл, металеві вироби, намиста, випадково знайдені поховання античного часу тощо². Після локалізації міста і початку перших розкопок у 1900 р. з'явилися відомості і про графіті.

Е.Р. Штерн серед іншого матеріалу з цих розкопок вперше опублікував графіті на уламку червонолакової тарілки, яке він вважав складовою частиною грецького імені ΔΑΜΟΥ — Αλκί-δαμος, Αρχί-δαμος, Ερμό-δαμος, Σώ-δαμος, Χερσί-δαμος³. Про знахідки грецьких графіті в розкопках 1912 р. у надрукованому

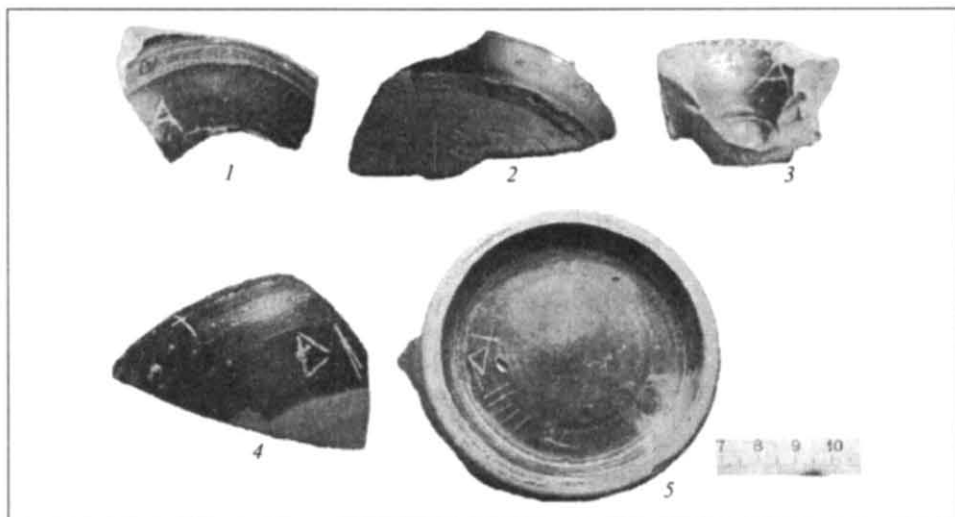

Рис. 1. Графіті на уламках чорнолакового посуду

звіті Е.Р. Штерн не повідомляє ⁴. У подальшому археологічні роботи в Тірі проводила румунська експедиція. Дослідники вилучили велику серію графіті, яка й була опублікована Г. Авакяном. Нині це одна з найбільших науково оброблених збірок графіті античної Тіри ⁵. Після Другої світової війни розкопки в Тірі продовжила експедиція Інституту археології АН УРСР під керівництвом Л.Д. Дмитрова. В опублікованих звітах експедиції двічі згадуються графіті на уламках амфор з елліністичних горизонтів, у тому числі — оброблена амфорна стінка з написом, який «складається з кілька разів повторених грецьких букв Ν, Ι та інших знаків» ⁶. Про знахідки графіті та дипінті в Тірі згадує А.І. Фурманська, яка продовжила розкопки після Л.Д. Дмитрова ⁷.

Колекцію графіті, які знайдені в різні часи в Тірі та зберігаються в Білгород-Дністровському музеї, опублікував І.Д. Головка ⁸. Декілька грецьких графіті з римських горизонтів згадані Н.О. Сон у контексті аналізу грецьких культів перших століть н. е. ⁹. Окремі графіті і дипінті з розкопок різних років опубліковані Т.Л. Самойловою ¹⁰ та В. Кожокару ¹¹.

Проте загалом графіті з Тіри ще не стали об'єктом самостійного наукового дослідження. Насамперед, на нашу думку, бажано було б скласти каталог античних графіті з цього міста і провести їх джерелознавчий аналіз. До майбутнього каталогу ми пропонуємо 10 графіті з розкопок І.Б. Клеймана, що зберігаються в Одеському археологічному музеї НАН України і з дозволу автора розкопок підготовлені до публікації ¹².

Більшість із цих графіті були зібрані в різні роки під час зачисток вулиці та будинку в центральному розкопі, які раніше було відкрито А.І. Фурманською. Графіті виконані на уламках амфор і чорнолакових посудин IV—III ст. до н. е., їх знайдено серед різноманітних матеріалів переважно елліністичного часу.

1. ОАМ85735 (рис. 1, 2, 2, 7). Фрагмент дна чорнолакового кіліка V—IV ст. до н. е. з графіті [...]φαιστο[...]. Це, імовірно, присвята Гефесту [Н]φαιστο[υ] — (чаша) Гефеста. Проте можливо розглядати цей напис і як теофорне ім'я власника, наприклад [Н]φαιστό[λωνος]. В обох випадках згадується ім'я Гефеста, що свідчить, хоч і не виразно, про існування його культу в античній Тірі. На жаль, культ бога Гефеста поки що не підтверджений жодною знахідкою в Нижньому Подністров'ї. Це графіті є першим у Тірі, в якому згадано ім'я бога Гефеста або похідне від його імені.

2. ОАМ86757 (рис. 1, 4, 2, 9). Уламок стінки чорнолакової чаші IV—III ст. до н. е. з чітко накресленим із зовнішнього боку графіті ΔΙ[Ι] («Зевсу») або ΔΙ[ΟΣ] («чаша Зевса»). Швидше за все, це присвята Зевсу. Такі присвяти відомі у святилищі Зевса в Істрії ¹³. Утім донині в Тірі не відомо святилище Зевса. Проте такі свя-

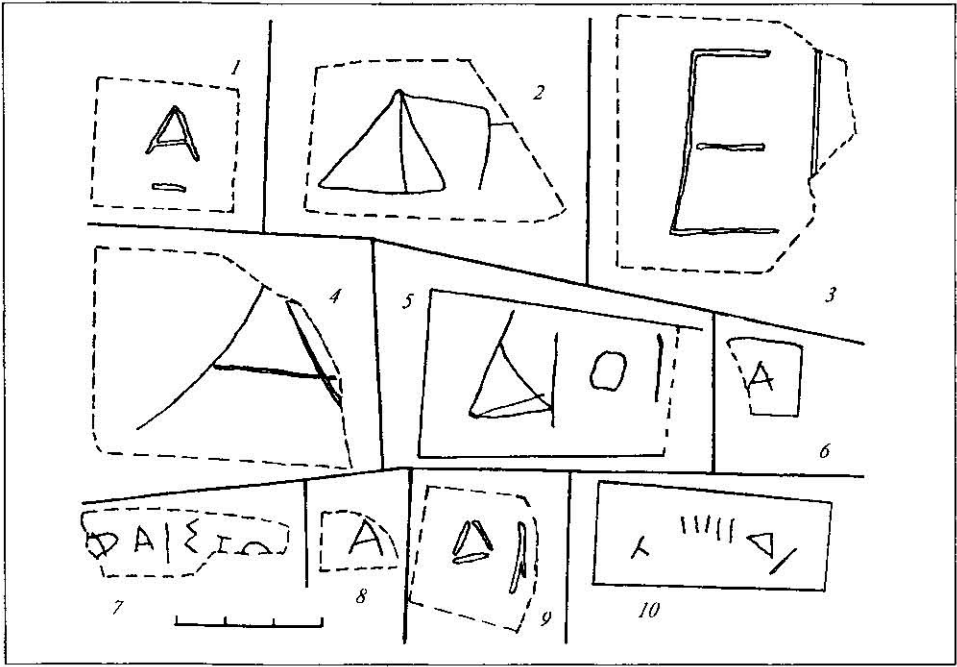

Рис. 2. Графічне зображення графіті

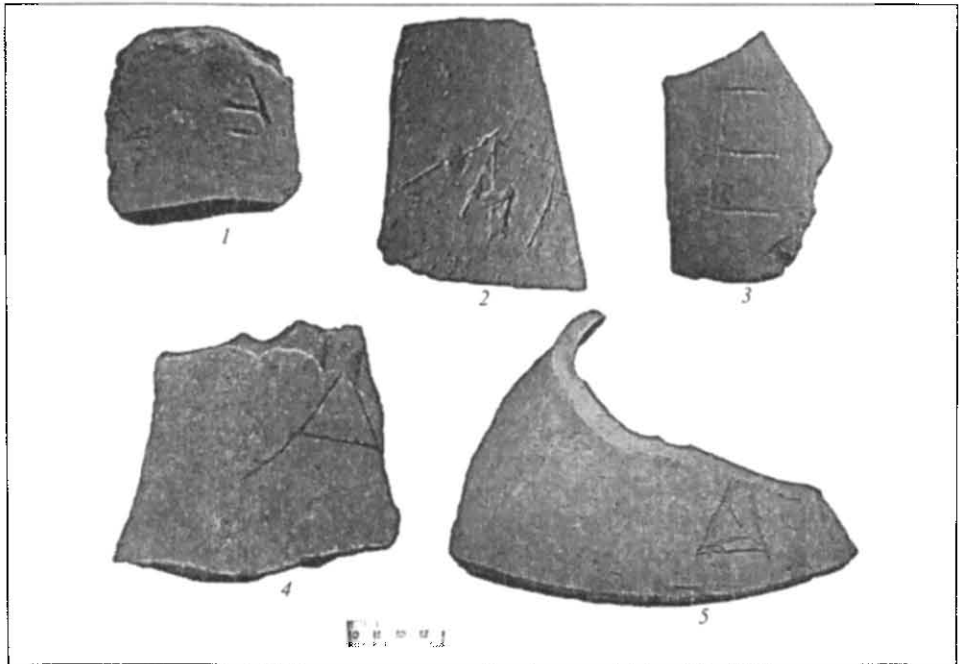

Рис. 3. Графіті на уламках амфор

тилища досліджені на інших античних пам'ятках Північно-Західного Причорномор'я¹⁴.

3. OAM 85937 (рис. 1, 3; 2, 8). Фрагмент дна чорнолакового канфара другої половини IV ст. до н. е. з графіті А[...]. Імовірно, це ім'я божества або людини¹⁵.

4. OAM 87989 (рис. 1, 1; 2, 6). Фрагмент дна чорнолакового рибного блюда другої половини IV ст. до н. е. з графіті [...]А. Можна тлумачити як закінчення імені.

5. OAM 88065 (рис. 2, 4; 3, 4). Уламок стінки амфори IV ст. до н. е. з чітко

прокресленим графіті Α[...]. Переважна кількість таких графіті на амфорах — це комерційні або побутові написи ¹⁶.

6. ОАМ 88061 (рис. 2, 3; 3, 3). Уламок гераклейської сіроглиняної амфори з графіті ΕΙ[...], знайдений серед матеріалу IV—I ст. до н. е. Друга літера знаходиться на зламі, але видно напевне, що це йота. Однозначно інтерпретувати ці графіті неможливо. Тут часто трапляється еці у значенні власності [«Я (тобто амфора) належу ...»]. Проте найвірогідніше це цифра 20 — εικάς, а може бути й ім'я, яке нам поки що невідоме ¹⁷.

7. ОАМ 87877/1 (рис. 2, 2; 3, 2). Фрагмент стінки амфори IV ст. до н. е. з графіті, в якому чітко читається Δ, у дельту частково вписана Π (пі), а від неї — горизонтальна риска, можливо, від іти. Ймовірно, це — недбала монограма.

8. ОАМ 88935 (рис. 2, 1; 3, 1). Уламок товстостінної червоноглиняної амфори IV ст. до н. е. з охайно прокресленою по сирій глині літерою Α та горизонтальною рисою під нею. Імовірно, мітка гончара.

9. ОАМ 87876 (рис. 2, 5; 3, 5). Уламок плеча родоської світлоглиняної амфори з неохайно надряпаним графіті ΔΙΟΙ. Враховуючи, що Ο та Ι прокреслені на невеликій відстані одна від одної, у той час як ΔΙ — разом, цей напис можна розбити на дві частини. Перша — може бути цифровою позначкою і відповідає ΙΙ ¹⁸. Οι[νος] може означати „вино”. Існують й інші варіанти, наприклад: початок слова δι-οι[νόμασι] — напиватися вином. Однозначне рішення в цьому випадку наряд чи можливе.

10. ОАМ 87159 (рис. 1, 5; 2, 10). Дно чорнолакової чаші зі штампованим орнаментом (третья чверть IV ст. до н. е.) із прокресленим по колу графіті Τ ||||Δ|. Певно, цей напис належить до групи побутових, а саме — цифрове позначення. До речі, графіті такого типу в Тірі знайдено досить багато ¹⁹. Можна запропонувати таке вкрай гіпотетичне тлумачення: Τ[άλαντον] — чаша для зважування, |||| — 5; Δ| — 11.

Переглянута нами невелика частка графіті з центрального розкопу в цілому не випадає за межі типового для Тіри археологічного комплексу елліністичного горизонту. Найбільший інтерес становлять два перших графіті. На наш погляд, перші — це присвята Гефесту, а другі — Зевсу. Культ Гефеста взагалі поки що не відомий на античних пам'ятках Нижнього Подністров'я ²⁰. Якщо наше тлумачення є вірним, тоді в майбутньому можна очікувати знахідки, пов'язані з культом Гефеста. Щодо культу Зевса раніше було лише знайдено чотири графіті з його ім'ям, але з іншим написом (Σωτήρι). Їх можна вважати посвяченням на честь як Зевса-Рятівника, так і Геракла, який теж міг мати епіклесис Рятівника ²⁰. Культ Геракла, як і культ Зевса-Рятівника, був широко розповсюджений по всьому Північному Причорномор'ю. Тому І.Д. Головка, на наш погляд, правильно сумнівався, з відправленням якого з цих двох культів були пов'язані знайдені графіті.

Знахідка нових графіті, а також теракоти, яка зображує Зевса ²², дають нам підставу вважати, що Зевс-Рятівник шанувався в Тірі. Враховуючи, що культ Зевса шанувався в давньогрецьких містах Північно-Західного Причорномор'я, заснованих вихідцями з Мілету (Березань, Ольвія, Ніконій та ін.), у ряду інших більш популярних богів, можна припустити, що в Тірі ми зіткнулися з аналогічною ситуацією. До того ж увагу привертає спостереження Н.М. Секерської, що в Ніконії більшість графіті належать Зевсу ²³. Тірити і ніконійці жили не тільки поряд на протилежних берегах Дністра, а й генетично були пов'язані з однією метрополією (Мілетом). Тому ймовірно є припущення, що культ Зевса однаково шанувався і в Ніконії, і в Тірі.

Розглянуті в публікації нові епіграфічні матеріали дають змогу продовжувати розкривати суспільне та духовне життя одного з найцікавіших давньогрецьких міст Північно-Західного Причорномор'я — Тіри.

Автор щиро вдячний Анні Станіславовні Русяєвій за допомогу у написанні цієї статті.

¹ *Стемпковский И.А.* Исследования о местоположении древних греческих поселений на берегах Понта Евксинского между Тирасом и Борисфеном. — СПб., 1826. — С. 19—23; *Беккер П.В.* Тирас и тириты // ЗООИД. — Т. 2. — С. 416—469; *Брун Ф.К.* О местоположении Тираса // ЗООИД. — 1853. — Т. 3. — С. 47—66; *Бурачков П.О.* Общий каталог монет, принадлежащих эллинским колониям, существовавшим в древности на Северном берегу Черного моря. — Одесса, 1884. — Ч. 1. — С. 83—94; *Юргевич В.Н.* Монеты города Тиры, хранящиеся в музее Одесского общества истории и древностей // ЗООИД. — 1889. — Т. 15. — С. 1—12.

² *Кондаков Н.П.* О некоторых мелких предметах древности, найденных в Аккермане в 1867 г. // Тр. II АС. — 1876. — Т. 1. — С. 20—24; *Кочубинский А.А.* Тира (Тирас) — Белгород — Аккерман и его лапидарная надпись от 1454 г. // ЗООИД. — 1901. — Т. 23. — С. 82—87, 95—96; *Кнауэр Ф.И.* Список археологических предметов, найденных в разных местах Аккерманского уезда // Чтения в Историческом обществе Нестора летописца. — 1892. — Кн. 6. — С. 12—13; *Струве Ф.А.* Археологические заметки по поводу посещения Аккермана и его окрестностей в летнее время 1866 г. // ЗООИД. — 1867. — Т. 6. — С. 605—611.

³ *Штерн Э.Р.* О последних раскопках в Аккермане // ЗООИД. — 1901. — Т. 23. — С. 61.

⁴ *Штерн Э.Р.* Раскопки в Аккермане летом 1912 года // ЗООИД. — 1913. — Т. 31. — С. 92—101.

⁵ *Avakian Gr.* Ştiri nouă din Tyras. II Graffiti // Extras din Cronica numismatică și arheologie. — 1927. — Т. VII. — Р. 1—35; *Avakian Gr.* Ştiri nouă din Tyras // Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Sec. din Basarabia. — 1931. — N 3. — Р. 105—114.

⁶ *Дмитров Л.* Білгород-Дністровська археологічна експедиція // АП АН УРСР. — 1949. — Т. 2. — С. 48; *Дмитров Л.* Основні підсумки Ізмаїльської археологічної експедиції 1949—1950 рр. // АП АН УРСР. — 1955. — Т. 5. — С. 118.

⁷ *Фурманська А.І.* Розкопки Тіри в 1958 р. // АП АН УРСР. — 1962. — Т. 11. — С. 132—133.

⁸ *Головко И.Д.* Несколько граффити Белгород-Днестровского музея // КС ОГАМ 1961 г. — Одесса, 1963. — С. 110—113.

⁹ *Сон Н.А.* Греческие культы Тиры первых веков нашей эры // Исследования по античной археологии Северного Причерноморья — Киев: Наук. думка, 1980. — С. 126, 132 и др.; *Сон Н.А.* Тира римского времени. — Киев, 1993. — С. 116 и др.

¹⁰ *Самойлова Т.Л.* Тира в VI—I вв. до н. э. — Киев, 1988. — С. 70—79; *Самойлова Т.Л., Кожокару В.* Новые данные о культах и культовых античных постройках в Тире // Северное Причерноморье в античное время. — Киев, 2002. — С. 111.

¹¹ *Sojocaru V.* Achilles in Tyras // ТУСНЕ — 2000 — Bd. 15. — Р. 55—62.

¹² Автор висловлює щирю подяку І.Б. Клейману за надану можливість опублікувати графіті з його розкопок.

¹³ *Alexandrescu P.* La ceramique d'epoque archaique et classique (VIIe — IV^eS.P.) // Histria, 1978. — 4. — No. — 527, 533.

¹⁴ *Русяева А.С.* Религия и культы античной Ольвии. — Киев, 1992. — С. 55.

¹⁵ *Толстой И.И.* Греческие граффити древних городов Северного Причерноморья. — М.; Л., 1953. — С. 90.

¹⁶ *Там же.* — С. 15—16.

¹⁷ *Самойлова Т.Л.* Указ. соч. — С. 70.

¹⁸ *Соломоник Э.И.* Граффити из хоры Херсонеса. — Киев, 1984. — № 341.

¹⁹ *Avakian G.* Ştiri nouă din Tyras // Cronica numismatică și arheologica. — 1927. — Т. VII. — Р. 15—21.

²⁰ *Самойлова Т.Л.* Указ. соч. — С. 78—81; *Сон Н.А.* Тира ... — С. 108—109.

²¹ *Головко И.Д.* Указ. соч. — С. 110—111; *Avakian Gr.* Ştiri nouă din Tyras. II Graffiti // Extras ... — Р. 5. — № 16—18.

²² *Самойлова Т.Л.* Указ. соч. — С. 79; *Сон Н.А.* Греческие культы Тиры ... — С. 135; *Сон Н.А.* Тира ... — С. 109; *Клейман И.Б.* Статуэтки из Тиры // Археология СССР: САИ. — 1970. — Вып. Г1-11. — С. 26. — Табл. II, 4.

²³ *Секерская Н.М.* Античный Никоний и его округа в VI—IV вв. до н. э. — Киев, 1989. — С. 110.

Одержано 26.02.2003

М.В. Станко

НЕСКОЛЬКО АНТИЧНЫХ ГРАФФИТИ ИЗ ТИРЫ

Заметка посвящена публикации древнегреческих граффити из раскопок Тирской экспедиции 70-х годов XX ст. Большинство из них найдено при расчистке улицы возле дома, открытого ранее А.И. Фурманской, в горизонте эллинистического времени. Публикуемые граффити в целом подтверждают установленные ранее выводы о доминировании в Тире бытовых граффити. Впервые выявлен культ Гефеста и подтвержден культ Зевса.

M. V. Stanko

SOME ANCIENT GRAFFITI FROM TYRAS

This article is devoted to publication of the Ancient Greek graffiti from Tyras, which were found by Tyras archaeological expedition in 1970^{ies}. Most of them were discovered in the process of cleaning a street near the building that had been earlier discovered by A.I. Furmanskaia in the Hellenistic layer. In the whole, the published graffiti corroborate previous conclusions regarding predominance of graffiti connected with everyday life in Tyras. Moreover, the existence of cult of Zeus in Tyras was confirmed, while the cult of Hephaestus was revealed there for the first time.